

Микола СТЕПАНЕНКО,
*доктор філологічних наук,
професор, професор кафедри журналістики
та мовної комунікації,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
м. Київ, Україна*

Ніна СТЕПАНЕНКО,
*кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри журналістики
та мовної комунікації,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
м. Київ, Україна*

ІСТОРІЯ ТВОРЧИХ ВЗАЄМИН ФЕОДОСІЯ РОГОВОГО ТА ОЛЕСЯ ГОНЧАРА: ЕПІСТОЛЯРНО-ЩОДЕННИКОВА ВЕРСІЯ

Простір листів, щоденникових нотаток та записників Ф. Рогового [5; 6] густо всіяний яскравими постатями, з якими письменник, громадянин, просто людина з її глибоким внутрішнім світом і далекоглядними зовнішніми імпульсами-контактами віртуально співіснуватиме в майбутньому, реально та віртуально перетиналася в минулому, перехрещується в часопросторі сьогодення, прямо чи опосередковано – живим словом або листовно – спілкувалася і активно комунікує з окремими людьми та цілим світом.

Серед тих, кому відведено особливе місце у творчому становленні автора романів «Свято останнього млива», «Поруки для батька», – О. Гончар, якого вважають совістю українського письменства. Він мовив своє слово про письменника-земляка, хай і коротке, не оперте на літературознавчо-мовознавчі канони, проте вкрай потрібне в миті відповідальні, коли тому випадало долати перешкоди, що їх створювали «редактори-перестраховники видавництв, вишукуючи в автора з провінції підводні течії, крамольну “частину айсберга”» [4, с. 137], і в миті радісні, коли його твори нарешті приходили до читача.

Зрозуміло, що Ф. Роговий знав і шанував О. Гончара, який суттєво впливав на тодішній літературний процес, докладав надсусиль, аби творчість

письменників-початківців знаходила належну підтримку. Якщо говорити про реагування О. Гончара на прозу Ф. Рогового, то це засвідчує щоденниковий запис від 18 грудня 1982 року: «З Полтавщини, з Глобинського р-ну невідомий мені автор Феодосій Роговий надіслав книжку свою “Свято останнього млива”. Читаю й радію: яка мова! Які характери!.. Не знаю, чи це роман, але що це непересічне явище в нашій сучасній прозі – безсумнівно. Читаю і ще раз переконуюсь: талант – це таки рідкість» [2, т. 2, с. 547]. Двома днями раніше з Києва до Устимівки Гончар відправив листа, зміст якого максимально наближений до тільки-но цитованої діарійної нотатки: «Книжку від Вас отримав, дякую за увагу. Як на мене, то Ваше “Мливо” чудове, радує в ньому багато що: і глибоко відтворені картини народного життя, і колоритні характери, і ця багатюща наша полтавська мова... Твори такого рівня, такого зрілого роздуму не часто з’являються в літературі». Адресант побажав країнинові в прикінцевому віншувальному мінідискурсі «простору ... і снаги», наголосивши, що неодмінно наспіють «прийдешні творчі літа», що це «лише початок шляху» [1, с. 216]. Неочікувана епістолярна вістка, зізнається Ф. Роговий у листі до сина Юрія, для нього – «Подія» [15, с. 111]. Він передає свій душевний стан за допомогою прийому капіталізації – слово *Подія* написано з великої букви. До речі, вирізнене графодериваційне явище, що зазвичай постає як креативна мовна гра, є поширеним в епістолярію письменника, зокрема в таких його жанрах, як лист-подяка, лист-прохання, лист-пошана.

О. Гончар ознайомлювався з романом довгенько. 6 березня 1983 року в «Щоденниках» знаходимо такий запис: «Дочитую «Свято ост[аннього] млива» Феодосія Рогового. Книга прощання і нічим не поступається перед «Матьорою», хіба тільки тим, що цю років десять, кажуть, тримали в шухлядах. Та все ж таки пробилосся це мужнє слово. Хто з тих бадьорих нищителів міг думати, що крізь їхню бульдозерну гуркотняву з часом таки подадуть голос всі тоді приречені плавні й хутори, і він, зболений, як реквієм, зависне над цілим краєм пронизливим незникаючим зойком?» Завершує цю насичену заслужено-

щирою похвалою нотатку широкоформатний афористичний вислів із тематичної групи «Мистецтво»: «Тільки мистецтво, мабуть, і здатне, поєднавшись із пам'яттю, рятувати від забуття... Тричі сильнішим має бути наше мистецтво, слово синівське, щоб виповісти все, посвідчити перед вічністю, і цим дати світові зниклому друге життя!» [2, т. 2, с. 552–553].

Наголосимо на такому вельми сутнісному моменті: після опублікування роману «Свято останнього млива» О. Гончар запозиціонував його автора як повноправного класика української літератури. Це потверджують щоденникові мінідискурси, у яких ім'я *Ф. Роговий* побутує в онімному ряду, сформованому за участю компонентів, що об'єднані семою 'прецедентна особистість': «... геніїв, рівних *Тичині й Довженку*, все ж таки там (у діаспорі. – М. С.) не з'явилося! *Багрянний, Теліга, Орест і Ольжич, Юрій Липа* – це справді великі набутки, як і *О. Олесь, Винниченко* (надто ж ранній), але для чого їх протиставляти *Рильському*, чи *Григорові Тютюннику*, або *В. Землякові*, чи *Ф. Роговому*?» [2, т. 3, с. 482]; «Маститому і впливовому критичному метрові» Л. Новиченкові треба було не ганити на всесоюзній арені українську літературу, а «підтримати (вчасно) *Ліну Костенко, Григора [Тютюнника] або Рогового*?» [2, т. 3, с. 75].

В епістолярно-щоденниковому дискурсі О. Гончара «Свято останнього млива» оцінено за принципами «від форми до змісту», тобто від мови твору до проблематики, й «від змісту до форми», тобто від порушених у романі проблем до способів майстерного їхнього оречевлення, з виразним акцентуванням мовної досконалости та оригінальності.

Що ж до мовної багатющости *Ф. Рогового*, про яку говорить Гончар й інші письменники, а також мовознавці, літературознавці, то вона – закономірний і логічний наслідок сумлінної та виснажливої праці талановитого прозаїка над художнім словом, добутим із невичерпних підвалин народнорозмовности. *Ф. Роговий*, як свого часу *Г. Квітка-Основ'яненко*, *І. Нечуй-Левицький*, *М. Старицький*, як його талановитий друг *Гр. Тютюнник*, дослухався до голосу народу й фіксував так звані «старожитності» та органічно

вводив їх без змін або в дещо трансформованому вигляді до текстів, а себе з гордістю зараховував до людей старомодних із притаманною їм «домогильною долею».

Не тільки О. Гончар, а й інші його побратими по перу, а також учені-філологи високо оцінили «Свято останнього млива» з погляду оригінальності мовної архітекτονіки, глибини змісту, виняткової актуальності широти проблематики. На їхнє переконання, письменників О. Гончара й Ф. Рогового зближує те, що їм боліло фізичне та моральне браконьєрство, воно гомоніло в них романами «Собор» з його важкою антисоборною кампанією і «Свято останнього млива» з його тернистими шляхами до читача. Обох прозаїків критикували за очорнення радянської влади, наклеп на людей праці, замилювання старовиною й інші надумані гріхи. Час змив ці гріхи, навіть перетворив їх на чесноти, позаяк письменники не зійшли з обраного раз і назавжди мистецького шляху правди й високої художньої майстерності.

З епістолярію стає відомо, що в березні 1968 року Ф. Роговий, тоді працівник редакції газети «Комсомолец Полтавщини», звертався до О. Гончара й просив прочитати його оповідку «Стахановець» та висловити свою думку, яка для автора твору «буде он яким святом і своєрідним орієнтиром» [3, кн. 1, с. 228]. Полтавець щиро зізнався видатному землякові, що пише «несміливо і тяжко. Дещо, мабуть, вдається, бо друкували в наших українських газетах та журналах. А все ж несміливо і тяжко» [3, кн. 1, с. 228]. Відповіді з Києва не надійшло, прохання «Можете – поверніть рукопис» так і залишилося проханням. Можна з нерозумінням чи докором сприймати цю інформацію, навіть робити закиди Гончарові, що він не реагував на звернення, які до нього надходили, що не пам'ятав земляка Ф. Рогового і под. Причин на таке забування багато, найосновніша з них – антисоборна кампанія.

Епістолярна розмова продовжувалася. 1985 року Ф. Роговий надіслав ще одного листа «вельмишановному й дорогому» О. Гончару, у якому подякував «за добрі слова привіту», які на «творчу впевненість, на життєві поруки», за пам'ять. Він повідомив про написаний новий роман «Поруки для батька» й

«штучнотвориму ситуацію», що виникла з редакцією журналу «Вітчизна» та видавництвом «Український письменник»: «справа дійшла до якогось насторожливого мовчання – то ж бог тепер знає, куди воно діло повернеться» [5, с. 126–127]. Роговий просить сприймати це послання не як «прісьбу жалості», а як сенс його життя: «Мені соромно й дуже соромно воюватися й боляче захищати свою вірність. Легше перенести все це тяжке, “несвітле” на собі, у своїй самотності, ніж переконувати страхопудливо, що моя любов до Рідного не мені одному на користь, що мої засади творчості чесні і чисті, як вода в праведній моїй Сулі, як сльози моїх Дітей і Онуків, заради яких я не можу нітрішки скрити собою – сказати їм, залишити для них свою несправду...» [5, с. 126–127]. Ці внутрішні митарства, розсіпані по листах, що їх надиктовували обкипілі кров'ю справедливості серце й душа, постають окремим сюжетом із такими орієнтовними біблійними, що виразно відображають суть справи: «Тоталітарна система проти людської моралі», «Духовно багата, морально чиста людина проти тоталітарної системи». Ф. Роговий уболівав не стільки за майбутнє своїх сумлінно випродукованих книг, скільки за утвердження справедливості чесності, високої моралі.

Видавничі справи не рухалися, потрібно було якось наполегливіше діяти, тому автор роману «Поруки для батька» знову наважується потурбувати своїм листом, датованим 27 лютого 1986 року, «дорогого Олеся Терентійовича», «свого (і нашого) духовного батька», використавши в ньому полісимвольну інтертекстему-звернення до милосердя, яка експліцитно актуалізує в контексті натяк на допомогу, – «О, милосердя людське, прийди на поміч!». Основна сюжетна лінія аналізованого мінідискурсу – «видавничі походеньки» автора, пов'язані з твором «Поруки для батька», який «ось-ось два роки лежить ні читано, ні рецензовано» [5, с. 130]. Роговому не випадає нічого іншого, як обрати такий вихід із ситуації-зачарованого кола: «Лучче пошли Тому Чоловікові “Поруки для батька” і довірся Його Мудрості». Роман відправлено, висловлено надії, що він буде прочитаний і повернутий авторові, якщо не раніше, то на початку червня, коли відбуватиметься IX з'їзд письменників

України. «Той Чоловік», як зауважує М. Малахута, «на поміч, на негайну виручку кинувся зі всією душею ... своєю доброю людяністю й невтомним авторитетом оперативно поопікувався й допоміг конкретно, аби роман ... вийшов ... без зволікання»» [5 с. 174–175].

О. Гончар зустрічався на письменницькому форумі з делегатом від Полтавщини Ф. Роговим. Це засвідчує послане з Устимівки привітання з Новим, 1987 роком, «дорогого Олесь Терентійовича», а також висловлене в ньому побажання «повторитися нашим зустрічам і розмовам». Автор цитованого віншувального дискурсу щиро зізнається, що «йому пам'ятається ... зустріч на з'їзді і кожне слово ... розмови», а після неї він «щомиті передумує, як би найкраще скласти свою книжку, яку хоче написати» [5, с. 135].

Наступна епістолярна розмова відбулася 15 травня 1987 року. Ф. Роговий відправляє до Києва листа, тепло йменуючи в ньому, як це завжди робив, адресата – «вельмишановний Олесь Терентійович», «совість нашої духовності!». Змістовими домінантами чергового послання є «щире-щирісіньке», без «лестоців і запобігань» слово-подяка за високу оцінку «Свята останнього млива», а також репрезентоване в інтертекстуальній формі прохання Н. Рогової, перекладачки творів Рогового: «Прислухайтеся до моєї поради, зверніться до Гончара з проханням підтримати Вас у питанні друку роману в “Роман-газеті”. Заступник головного редактора цього видання Семен Михайлович Борзунов так мені і сказав: “Гончар – член редколегії, він представляє Україну, і від його слова багато чого залежить”» та зневиразнене прохання-надія автора: «Не знаю, що говорити далі: гублюся в плутанні почуттів» [5, с. 138–140].

О. Гончар, який добре знався на видавничих справах, якому була відома зсередини московська літературно-перекладацька практика й просування українського художнього контенту, діяв за своїм уже випрацюваним сценарієм впливу «на всіх і на вся», не афішуючи про виконане. Це була затяжна процедура, про її успішність можна судити з листа Ф. Рогового від 13 травня

1989 року. «Затвірник сільський» три рази дякує «Доброму Чоловікові» за сприяння, за пам'ять та прихильність, яка «кожен раз розчулює ... до сліз», після якої «прагнеться в усьому Совісті і Благородства!», згадує «романгазетівське крутіство» і «чисту ... правду» Олеся Терентійовича щодо нього [5, с. 146–147].

Поряд із листами-проханнями, листами-подяками, листами-сповідями, листами-критикою, листами-пропозиціями, що нерідко набувають синкретичного змісту, Ф. Роговий використовує листи з елементами опису, розповіді та роздуму, у яких в образній формі повідомляє про особисте наболіле, надаючи оповіді філософського звучання. Яскраво ілюструє цей епістолярний жанр кореспонденція від 4 листопада 1987 року. У ній ідеться про тодішнє колгоспне життя, а якщо конкретніше, то про колективне рабство чи колективну кріпаччину: на скошеному полі «селянські люди» збирають погублені качани кукурудзи у відра, мішки, а потім на плечах несуть, на велосипедах на багажнику тягнуть добуте «добро» додому й радіють, що мають хоч і не суттєву, а все ж таки підмогу. «Як же занедбано їхню гідність!» – із розпачем мовить автор і водночас висловлює впевненість, що вона неодмінно повернеться до них, що «ми, малі, проростем бодай паростками своїх великів предків», «духовних праведників, які «уповільнили і дураків, не давши їм розруйнувати (розвіяти) доценту Собори нашого духу, нашої історичної пам'яті з Запорожжям на чолі» [5, с. 141–142]. Думка суголосна виразові О. Гончара, що став уже крилатим: «Собори душ своїх бережіть, друзі. Собори душ!..».

Як бачимо, для Ф. Рогового винятково важливою є багаторічна листовна розмова з О. Гончаром. Автор «Собору» зіграв помітну роль у письменницькому становленні краянину: відводив від творів несправедливе, ідеологічно заангажоване вістря критики й розпросторював їм шлях до читача, високо оцінив прозовий доробок, зокрема «багатющу» мову романів. Ф. Роговий і О. Гончар спілкувалися як рівний із рівним, їхні духовно-інтелектуальні порухи синхронізувалися в часі, у просторі, у художньому світі,

найвідчутніше в романах «Собор» і «Свято останнього млива», а найосновніше – у серцях та душах, наповнених незрадливою любов'ю до України, до рідного народу.

Список використаних джерел

1. Гончар О.Т. Листи / упоряд.: В. Д. Гончар, Я. Г. Оксюта. Київ : Укр. письменник, 2008. 431 с.
2. Гончар О. Щоденники : у 3 т. Київ : Веселка, 2008. Т. 1 (1943–1967). 455 с.; Т. 2 (1968–1983). 607 с.; Т. 3 (1984–1995). 646 с.
3. Листи до Олеся Гончара : у 2 кн. / упоряд., передм., прим., комент. Миколи Степаненка. Київ : Сакцент Плюс, 2016. Кн. 1 (1946–1982) 736 с.; Кн. 2 (1983–1995). 736 с.
4. Малахута М. Молитва над словом Феодосія Рогового. *В житті я не взяв жодної фальшивої ноти. Біобліографія. Творчий доробок Феодосія Рогового* / уклад. Ю. Роговий. Житомир : Рута ; Київ : Укр. літ. газета, 2021. С. 32–62.
5. Удосвіта, коли не спалось. Листи Феодосія Рогового / упоряд. Ю. Ф. Роговий. Полтава : Дивосвіт, 2009. 164 с.
6. Я світові потрібен як приклад, як можливість. Із щоденників та записників Феодосія Рогового 1954–1992 рр. / упоряд. Ю. Роговий. Полтава : Дивосвіт, 2009. 236 с.